

[דף סיכום בחינה](#)

מזהה בחינה: 001000276789 מזהה סטודנט: 275544

שם קורס: לשון הרע בהלכה ובמשפט

מספר שאלה	ניקוד מירבי	ציון
1	80.00	72.00
2	20.00	20.00

0

ציון בחינה סופי : 99.00

הבחינה הבדוקה בעמודים הבאים

פקולטה למשפטים - בחינה מועד א' תשפ"ד - קורס לשון הרע בהלכה ובמשפט (99-9046-01)

משך הבחינה: שעתיים

ללא חומר עזר מלבד הנספחים המצורפים לבחינה.

זיו לנדמן הוא כתב לענייני דתיים באתר ynet. שמו של לנדמן התפרסם לתהילה בזכות מאמר ידוע שכתב באתר, אשר נשאה את הכותרת "דברים מפתיעים שלא ידעתם על חברי כנסת חרדים".

בין היתר כתב לנדמן –

"הידעתם? מי שכותב את המדור ההלכתי 'צדק ומשפט' בירחון הידוע 'משפחה', תחת שם העט א.ש. מרדכי, הוא לא פחות מחבר הכנסת ואיש הציבור הידוע צבי ינקלביץ! כן כן, ח"כ ינקלביץ מתברר כאיש הלכה וידוע ספר, מה תגידו על זה? ובואו אני אחדש לכם עוד משהו: באחד המאמרים ההלכתיים בירחון, ינקלביץ עסק בשאלה המרתקת 'האם מותר לאדם חרדי להגיש תביעה לבית משפט שאינו דן לפי דין תורה', והגיע למסקנה שהדבר מותר. ומכאן רבותיי לחבר כנסת נוסף... וכו'".

ח"כ צבי ינקלביץ קרא בתדהמה את מה שנאמר עליו בכתבה, וכעסו גאה בו: ראשית, נוח היה לו עם שם העט "א.ש. מרדכי" וכעת נחשפה הזהות; שנית, הוא העדיף תמיד מטעמי ענווה שיחשבו כי הוא בור ועם הארץ, וכעת התגלה ברבים כי הוא תלמיד חכם ואיש ספר; ושלישית, הכתב לנדמן לא דייק כל כך כאשר כתב כי המסקנה ההלכתית של הח"כ ינקלביץ הייתה להתיר את הפנייה לבתי משפט, שכן, בפועל, מסקנת ינקלביץ במאמרו הייתה רק ש"יש מקום להקל בכך" (שזוהי לשון מעט פחות נחרצת). הפרסום בדבר ההיתר לפנות לבתי משפט מכאיב לינקלביץ גם משום שבשכנותו גרים אנשים המתנגדים באופן נחרץ לפנות לבתי משפט שאינם דנים לפי דין תורה, והם אף עלולים להתנכל לו.

לאור האמור, נא ענו על השאלות הבאות:

א. האם במישור ההלכתי (לא המשפטי) נפל פסול בפעולותיו של לנדמן? נמקו.

ב. ינקלביץ הכועס הגיש גם תביעה בבית המשפט בתל אביב נגד העורך של אתר ynet, ריצ'רד פרימונט (אתם מן הסתם שואלים כיצד הוא עשה זאת, אם יש בעיה הלכתית להגיש תביעות לבתי משפט... אך נא התעלמו מקושי זה. הניחו למשל שהתשובה היא כי העורך אינו יהודי, ולכן מותר לכל הדעות לתבוע אותו בבית משפט וכדומה). בתביעה נטען, כי הפרסום הנ"ל ב-ynet, בו נכתב כאמור כי ינקלביץ מתיר פניה לבתי משפט, מהווה לשון הרע, שכן הוא מבזה אותו בקרב שכניו, וכאמור גם אינו לגמרי מדויק (מה גם שלנדמן בחוצפתו לא פנה אפילו לקבל תגובה מינקלביץ), ולפיכך ינקלביץ דורש תיקון, התנצלות ופיצוי. כיצד יפסוק בית המשפט?

[הנחיה - אין צורך להיכנס לשאלות של גובה פיצוי ו/או לדון בסעיף 7א לחוק ובסוגיות הקשורות בו].

א. אבחן את מעשיו של לנדמן מבחינה הלכתית על מנת להבחין האם נפל פסול בפעולותיו.

תחילה אסווג את הפרסומים אודותיו-

ראשית, לעניין חשיפת שם העט. נראה כי מדובר בשם אשר הסתיר זהותו של חבר הכנסת ינקלביץ, שאף נאמר לנו כי היה מעדיף להישאר אנונימי. ניתן להסיק מכך כי מדובר בסוד.

לפי אחת מפרשנויותיו לחלוקת ההגדרות של הרמב"ם, של ר' בירב ורש"ר הירש, סוד ייתן ונופל בגדרי הגדרת "רכיל". לפי פרשנותו של החפץ חיים, הדבר לכל היותר נמצא בגדר "אבק רכילות" (אמרות שאינן בליבת האיסור אך עדיין בעייתיות. מדרבנן).

שנית, לעניין הגילוי אודות חכמתו. נאמר לנו כי ח"כ העדיף שיחשבו כי הוא בור מטעמי ענווה, ולכן דבר זה יכול גם הוא להיחשב כפרסום סוד (רכיל/אבק- תלוי פרשנות). בנוסף, הדבר יכול שייחשב "אבק לשון הרע", שכן שבח המוביל לגנאי יכול שייחשב כך, ואם הח"כ היה ידוע עד היום כבור, הצגתו כ"איש יודע ספר", עלולה לפתוח פתח לגנות עליו מצד אחרים.

שלישית, לעניין פרסום משפטו (ואף באופן מעוות), כי מתיר פניה לביהמ"ש. ניתן לסווג פרסום זה כ"רכיל" לפי חלוקת הרמב"ם, שכן מדובר במידע מסכסך לפי אחת הפרשנויות לרכילות (יוסף קארו וחפץ חיים)- סופר כי הדבר מכאיב לינקלביץ, שכן חי בסביבת מתנגדים לביהמ"ש שאינו דן לפי דין תורה, והם עלולים להתנכל לו. בנוסף, היות ומדובר בסילוף והעצמת עמדתו לעניין ביהמ"ש (כתב שמוטר ואילו ינקלביץ רק מקל), הדבר יכול שייפול בגדרי "מוציא שם רע", שכן הדבר ייחשב כגנאי, בייחוד בקהילתו, ומדובר בדברי שקר.

לפי הרמב"ם, לשון הרע חמורה מרכילות. לפי ? ותומס אקווינס, חברות יותר חשובה, ולכן סכסוך גרוע מפגיעה בשם הטוב.

כעת אבחן האם הפצת הסודות (1-2) בנסיבות הללו יכולה להיות מותרת לפי הפוסקים, ולאחר מכן אבחן את ההיתרים ההלכתיים.

נראה כי ישנו יסוד להניח כי מדובר בסוד שאין בו גנאי, הן לעניין שם העט והן לעניין החכמה (שכן לא נאמר דבר שלילי בנוסף לעצם חשיפת השם, ופרסום אודות חכמתו אף יכול שיהיה ההפך מגנאי, דיבורי שבח). על כן, ניגש למחלוקת הפנימית בין הפוסקים בנוגע לאיסור/התרת אמרת הסוד. לפי קאופמן, ניתן לספר סוד שאין בו גנאי, אך מידת חסידות להימנע; לפי פינקלמן וברקוביץ, אין איסור לספר סוד שכזה, אלא אם האדם סיפר אותו בעצמו (בענייננו לא נאמר כי ינקלביץ סיפר בעצמו ללנדמן, ואף צוין כי הופתע מכך); לפי זילברשטיין, ישנו איסור לספר סוד, גם אם שמע מאחר (ככל הנראה מתאר את מצבנו שלנו). על כן, נראה כי לפי הפוסקים הדעות חלוקות, והדבר אכן יכול שייחשב לפסול, ולכל הפחות שאינו מוסרי.

כעת אבחן את ההיתרים ההלכתיים:

מחלוקת אם תועלת כוללת דווקא מניעת נזק כמו בדוגמאות הח"ח, או כל תועלת כמו תועלת לימודית וכו' (5-)

תועלת- ראשית כל, מדובר בפרסום עיתונאי של עיתונאי חוקר. אנו יוצאים מנקודת הנחה שבדבריו של עיתונאי (ובייחוד חוקר), יש תועלת, שכן לכתחילה נכנס לתפקיד מתוך מטרה לחשוף ולפרסם מידע לציבור. על כן על פניו ניתן להניח כי אולי ועונה על הגדרת התועלת. אך כעת יש לבחון את מבחני התועלת והאם פרסום הדברים נכנסים בגדריהם-

תחת עקרון האמינות והדיוק (דיוק בקלט; דיוק בפרשנות; דיוק בפלט), נראה כי אין לנו די נתונים אודות מחקרו וחיפושיו של העיתונאי על מנת להכריע האם ניסה לוודא את הדברים טרם הפרסום, וכן אודות פרשנותו האישית, אך נראה כי מציין מידע מתוך ירחון, ואם אכן זהו אינו הציטוט המדויק, מדובר באי-דיוק מהותי בקלט ובפרשנו. לעניין הפלט, נראה שבדבר שם העט וחכמתו אכן דייק, ולעומת זאת, בפרסום אודות ביהמ"ש, הגזים את הדברים, והמשפט שהתפרסם לבסוף היה עיוות והעצמת האמרה יתר על המידה.

תחת עקרון טוהר הכוונה (טוהר המניע), לא ברור מה מניעו של העיתונאי בפרסומו את הכתבה. נראה מכותרת הכתבה כי אין הדבר מכוון ישירות לינקלביץ אם כי לח"כים חרדים באופן כללי, אך אין הדבר אומר שלא פעל ממניע שאינו מוסרי (וכן ידוע לנו כי תחת היתר התועלת נבחנת כוונת האדם- חפץ חיים).

תחת עקרון המידתיות (מתן הזדמנות תיקון/תוכחה; אמצעים אלטרנטיביים; בחינת הנזק), נראה כי לאור הפתעתו של ינקלביץ מהפרסום לא נקט לנדמן במתן הזדמנות לתיקון דבריו או באמצעים חלופיים כמו לפנות אליו מראש (בהמשך אף סופר כי לא דרש תשובה, יידון בהמשך) או לפרסם את הדבר בעילום שם. בבחינת הנזק, נראה כי מבין הפרסומים, השלישי הוא שנושא את

הנזק הגדול, שכן כאמור חי בקהילה שאינה מקבלת את עניין ביהמ"ש (שאף כאמור אינו נכון). הראשון והשני גם הם יכולים להזיק לינקלביץ (כפי שפורט מעלה - חשיפת האנונימיות שלא כרצונו וכן שבח המוביל לגנות).

לפי בחינת עקרון התועלת נראה כי ישנן מס' בעיות המצביעות על פסול בדבריו של לנדמן. אמשיך לבחון.

באפי תלתא - פרסום בפני יותר משלושה אנשים (לא הרחבנו על כך ועל כן לא אפרט, אך ידוע לנו כי ישנו גם היתר זה).

הסכמה מראש - ישנו דיון בהלכה לעניין הסכמה מראש בכל הנוגע לאישי ונבחר ציבור. החפץ חיים לא דן בשאלה זו, שכן בתקופתו הייתה דמוקרטיה סגורה, בה הציבור לא מעורב לאחר הבחירות. עזריאל אריאל לעומתו, דן במצב של דמוקרטיה פתוחה, בה זכותו של הציבור להשמיע דעתו על אישי ציבור (על פניו יכול שייחשב כתועלת, אך לא תמיד מתקיימים התנאים), ולכן ניגש להיתר ההסכמה מראש. ישנה סברה כי אישי ציבור מקבלים על עצמם בהסכמה כי ידברו אודותם מתוקף תפקידם. לפי עזריאל אריאל הסכמה מראש תקפה רק לדברים ענייניים שאינם הכפשות בעלמא - ניתן להניח כי מתקיים בענייננו. ועדיין סובר כי אולי הסכמה מראש אינה מספיקה, ולכל היותר מדובר בהשלמה.

להסכמה מראש שני ראשים - נזק וגנאי. משמע, ככל שאין נזק ויש גנאי - מדובר בלשה"ר, ולהפך. כאשר אין את שניהם וישנה תכלית עניינית - לא מדובר בלשה"ר. בענייננו, ישנו חשש הן לנזק והן לגנאי, ועולה השאלה האם ניתן "לרפא" נזק בהיתר ההסכמה מראש? החפץ חיים אינו דן בהרחבה בהסכמה מראש, אך אכן דן בשאלה אם יש נזק והסכמה. הדעות בהלכה חלוקות בעניין זה, שכן יש הסוברים כי הסכמה יכולה להוות היתר, ואילו כאלו הסוברים כי ממש כמו בנזק פיזי, אין להסכמה משקל.

בנוסף, אמנם לא ברור אודות התחקיר שעשה לנדמן אודות אותם דברים שאמר ינקלביץ על ביהמ"ש, אך נזכיר כי אכן ישנה הגזמה בדברים, ואולי ניתן להניח כי פרסום מה ששמע מבלי לבדוק. דבר זה מצביע על פסול נוסף - איסור על קבלת לשון הרע. האיסור מתחלק לשמיעת לשון הרע (על אף שמותר לשמוע אם הדבר לתועלת או אם מטרתו להפריך), וקבלת לשון הרע. אמנם מותר לחשוש ולנקוט אמצעי זהירות (ואף כאשר מדובר במצב קריטי או של אחריות שטרנבוך סובר כי זו מצווה), אך אין להאמין באופן מלא, ולכל הפחות לבחון סממנים נוספים (קאופמן סבור כי מספיק פנימיים ולא חיצוניים). לא סופר לנו כי עשה העיתונאי משהו מהחריגים, וכן בסופו של יום פרסום אמרה מסולפת, שנזכיר שיכול היה לבדוק בירחון את ציטוטה המדויק, ועל כן ניטה לראותו כמקבל לשון הרע, שכאמור מדובר באיסור נוסף.

לאור כל בחינה זו, נראה כי אכן נפל פסול בדבריו של לנדמן, ואין זה סביר כי הוא עומד אף בבחינת ההיתרים. מבחינת ענישה, אין בהלכה ענישה על מחשבות או דיבור, אלא רק על מעשים פיזיים. בנוסף, לא נהוג לקבוע פיזיים (אלא רק על נזק פיזי, או בבי"ד "ארץ חמדה"). יתרה מכך, החפץ חיים לא דן כלל בשאלה של סנקציות אלא רק באיסורים. עם זאת, ביה"ד בכל זאת יוכל לקבוע סעדים מסוימים משק"ד, או כמובן לפי חוק איסור לשון הרע כדינא דמלכותא דינא או תקנות קהל של טובי העיר/טופס פניה לביהמ"ש.

ב. נבחן את המקרה מבחינה משפטית על מנת להבין כיצד יכריע ביהמ"ש.

נאמר לנו כי התביעה של ינקלביץ הייתה רק על הפרסום של דבריו על ביהמ"ש. תחילה, נבחן האם מדובר בפרסום לפי חוק איסור לשון הרע (להלן: "החוק").

נראה מההשלכות כי הדבר אכן יכול להשפיל אותו בעיני הבריות ולעשותו לבוז וללעג, וכן בשל מעשיו - על כן, הדבר נחשב לשון הרע לפי ס' 1 לחוק.

ינקלביץ יוסיף ויטען כי הבחינה הינה אובייקטיבית, וכן מכוונת לבריות, אשר הוכחו בפסיקה (שאהה), גם כסביבה הקרובה של אדם, או כציבור מסוים. אמרתו אמנם לא תבייש אותו בפני כולם, אך מספיק שהדבר יבייש אותו בפני ציבור מסוים וסביבתו הקרובה, שייכנס בהגדרת לשון הרע. אך ייתכנו שיקולי מדיניות לא להגדיר לשה"ר פרסום על היתר פנייה לבימ"ש - בוהדנא (2)

בנוסף, נראה כי הדבר נחשב פרסום לפי ס' 2 לחוק, שכן פורסמה בכתב, והדבר מקים זכות תביעה אזרחית לפי ס' 7, שכן פורסם לפחות לאדם אחד (פורסם כאמור באתר אינטרנט).

ינקלביץ כאמור כיוון את תביעתו לעורך האתר, דבר אשר אכן אפשרי לפי ס' 11(א) לחוק, המגדיר גם את עורך אמצעי התקשורת למעגל האחריות. אציין שמדובר באתר אינטרנט בעל מאפיינים של עיתון מודפס, והיותו מקוון אינה גורעת מהגדרתו כעיתון לכל הנידרש בחוק.

אציין למען הסר ספק שאמנם כל הכתבה כולה נוגעת לציבור כיבכול- ח"כים חרדים, ועל פניו לא ניתן לתבוע לפי ס' 4 לחוק, אלא בכתב אישום ע"י היועמ"ש. ועם זאת, אין זו אמירה כוללת ואמורפית על קבוצה שלמה, שכן ניתן להפרידה ללשון הרע נפרד וספציפי לח"כ. ראינו בעניין ג'נין ג'נין, לאחר הדיון בין דנציגר לעמית, שנקבע כי קביעה של מהו ציבור נעשית לפי גודל הקבוצה (ולא טיב הביטוי), וכאן לא התקיים לא ביטוי אמורפי וכוללני ("כל החרדים כך וכך"), ולא גודל קבוצה אליה פונה הפרסום, אלא באופן פרטני.

וכעת להגנות. העורך יוכל לנסות לטעון להגנתו במספר דרכים:

אמת הפרסום- ס' 14. העורך יוכל לנסות לטעון לכך שפרסומו אמת ומדובר בעניין ציבורי. בפס"ד ונטורה נקבע כי כל דבר בעל ערך לציבור מהווה עניין ציבורי (ולא לציבור, המווה רכילות וצהוב). הגם שמלכתחילה מדובר בדבריו של ח"כ, אשר באופן אינהרנטי מהווים עניין ציבורי הנוגע לכלל, מדובר בבחור ציבור. לעניין האמת, נראה בסיפא הס' כי אין בפרט לוואי שאין בו פגיעה של ממש לשלול הגנה זו, ואולי ניתן להניח כי אי-דיוק מינורי בהעברת דעתו של הח"כ מהווה כזו.

בתגובה, ינקלביץ יטען כי כבר הוכח כי מדובר בלשה"ר כהגדרתו בס' 1 לחוק, והפגיעה לפי החוק כאמור הינה אובייקטיבית ולא סובייקטיבית, גם בקרב ציבור מסוים בלבד (ראו לעיל). על כן, אין זו קביעתו הסובייקטיבית של העורך לעניין מה נחשב פרט לוואי שאין בו פגיעה, ולכן הגנה זו אינה עומדת.

פסיקה: (2)15(חלוקה) כשיש עניין ציבורי מוגבר מהרגיל (1)-

לחילופין, יוכל לנסות לטעון להגנת תו"ל. הן לפי ס' 15(2), נראה שלמקור עיתונאי חובה מוסרית להעביר לציבור פרסום זה, והן לפי ס' 15(4), יוכל לטעון כי כל הכתבה הייתה דעתו של העיתונאי על אמירותיהם ומעשיהם של אנשים בתפקיד ציבורי, לרבות ינקלביץ עצמו. ככל ויזכיר זאת, לפי ס' 16(א), קמה חזקה כי פעל בתו"ל. עוד יוסיף כי אמנם לא ברור המניע של לנדמן בכתבתו, אך לפי ברק, אין חשיבות למניע.

מנגד, יטען ינקלביץ כי לפי ס' 16(ב), קמה חזקה שלא פעל האתר בתו"ל בפרסום הכתבה, שכן הדבר שפורסם לא היה אמת והוא לא נקט אמצעים סבירים להיווכח אם אמת או לא (ס"ק 2).

אין הגדרה מדויקת לאמצעים סבירים, ומדובר במדרג התלוי הן בחומרת הפרסום והן בזוהת המפרסם. בענייננו, מדובר בעיתונאי, ועל כן נדרוש ממנו שינקוט יותר באמצעים מאשר אדם מן היישוב בבואו לפרסם כתבה. כאמור לאורך כל התשובה, מדובר בציטוט פשוט שסולף, ומבחינה הכי מינורית ניתן היה למנוע פרסום דבר שאינו אמת ופגיעה בינקלביץ. נקבע בפסיקה כי יש להתחשב באמיתות המידע וסבירות הפרסום, ונראה כי לא התקיימו כאן כלל. על כן לא תעמוד גם הגנת תו"ל.

עוד נאמר כי לנדמן לא ביקש תגובה מינקלביץ. ראינו בפסיקה כי הדבר אכן יכול להעיד על חוסר תו"ל (אלא בהתקיים חריג בגללו לא ביקש מסיבה מוצדקת- לא עולה בענייננו כי מתקיים), אך ביהמ"ש יוכל להתחשב גם בכך כשיקול בקביעותו.

בנוסף אציין כי לא נראה שמתקיים החריג של ס' 17 (שיכול היה להסיר את העורך ממעגל האחריות) מטעם שני הצדדים- לא מצוין כי פנה ינקלביץ בבקשה לפרסם תיקון או התנצלות, או שהאתר עשה זאת מיוזמתו (ראו דיון על כך בהמשך).

ינקלביץ אכן יכול לתבוע מס' סעדים לפי החוק- כמו איסור הפצה, החרמה, פרסום תיקון או הכחשה (ס' 9), וכן יכול לתבוע פיצויים (הגם בלא הוכחת נזק באופן המתכתב עם ס' 7א ובצמוד למדד).

לעניין התנצלות, אין מגמה של קביעת התנצלות בפסיקה, ואף נאמר בפס"ד ארגון המורים כי לא ניתן לפסוק התנצלות שכן הדבר אינו מגיע מהלב, אך אין מניעה כביכול לעשות כן. אציין גם כי אם האתר יתנצל מטעמו בשל הפרסום ויתקן/יכחיש/ינקוט צעדים למניעת הפצה (לפי ס' 19(4)), ביהמ"ש יוכל להתחשב בכך לקולא בקביעתו בפסה"ד.

לאור כל האמור נראה כי סביר כי ביהמ"ש יפסוק לטובתו של ינקלביץ, ואולי יוכל להתחשב בפסיקת הסעדים בפרסום תיקון והתנצלות- באם יהיו כאלה.

שאלה מס' 2 (20 נק')

חוקר ה"חפץ חיים" יוסף יעקובסון, אמר באחת מהרצאותיו כך: "למדנו על התייחסותו של החפץ חיים לסיטואציה שבה אדם מוצא את עצמו נקלע לחבורה של דוברי לשון הרע, והוא חש אי מסוגלות ואי נעימות להיות יוצא הדופן המעיר לשאר הדוברים או יוצא בהפגנתיות. דרך הנמקתו של החפץ חיים בהתייחסו לסיטואציה זו הינה ייחודית, ומלמדת על ייחודיותו של החפץ חיים ביחס לספרים שקדמו לו העוסקים בלשון הרע". הסבירו את דבריו אלה של החוקר יעקובסון.

החוקר יעקובסון ככל הנראה מתייחס באמרתו למסקנתו של החפץ חיים בנוגע לדברים שנקלטים בחושים. החפץ חיים הגיע למסקנה כי כל דבר שהינו בחושים עבור אדם, למעשה איסור מדרבנן ולא מדאורייתא. על כן, גם סיטואציה כמו זו שמתאר יעקובסון, בה אדם נקלע למצב בו שומע לשון הרע (אשר כידוע לנו גם קבלת לשון הרע הינה דבר שבאיסור לפי ההלכה ולא רק דיבור לשה"ר), אך חש אי נעימות להעיר או לצאת. במצב דברים כזה, ובהסתמך על הנמקתו של החפץ חיים, אותו אדם יכול שיישאר נוכח ויכול אף שלא להעיר לאותם אנשים שסביבו, מהכלל כי כבוד הבריות ואיסור הלבנת פניו של אדם יכולים להידחק למול איסור מדרבנן.

ביחס לאמרתו בסיפא המשפט, כי הדבר מלמד אודות ייחודיותו של החפץ חיים ביחס לספרים שקדמו לו העוסקים בלשה"ר, נראה כי אכן ברי הדבר, שכן חיבור זה אינו הראשון לעסוק בלשה"ר (אם כי הראשון לעסוק אך ורק בו ובצורה נרחבת ומפורטת), אך בהחלט הראשון בסוגו שניתח ופירט על דרך הלכתית את נושא לשון הרע, מתוך מטרה להחיל את הדבר כפי שמתייחסים להלכה (למדנו גם שהדבר מתכתב עם הרקע לכתיבת החיבור על רקע תקופת ההתעוררות שעסקה במוסר ואתיקה כבהלכה). על כן, יישום של כלל הדוחק למול איסורים מדרבנן, מהווה רמת ניתוח הלכתית מתקדמת בנושא, אותה שאף לעשות החפץ חיים בתחום לשון הרע.

על כל זאת, ובשילוב שני הדברים האמורים, נראה כי דבריו של יעקובסון מתיישבים למול החפץ חיים בצורה מדויקת, הן למסקנתו אודות קליטה שבחושים למול איסור מדרבנן, והן את יישומו של כלל זה בבחינת לשון הרע, כפי שעושה החיבור על מנת ליישם עקרונות הלכתיים גם בתחום זה.